

Mirator 1/22 (2022)

eISSN 1457-2362

Glossa ry - Keskiajan tutkimuksen seura / Sällskapet för medeltidsforskning /

Society for Medieval studies in Finland

<https://journal.fi/mirator>

CC BY-NC-ND 4.0

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Teksti, muisti, taito: myöhäiskeskiaikainen kamppailukirja tekniikan välittäjänä
Antti Ijäs

Antti Ijäs

Helsingin yliopisto

antti.ijas@helsinki.fi

ORCID: /0000-0003-0637-628X

To cite this article: Antti Ijäs, “Teksti, muisti, taito: myöhäiskeskiaikainen kamppailukirja tekniikan välittäjänä”, *Mirator* 1/22 (2022), 25–37.

Teksti, muisti, taito: myöhäiskeskiaikainen kamppailukirja tekniikan välittäjänä

ANTTI IJÄS

Johdanto

Eräs kamppailutekniikkaa käsittelevässä kirjallisuudessa toistuvasti esiintyvä näkemys on, että miekkailua, painia tai muita kamppailutaitoja ei voi oppia kirjoja lukemalla. Jo vanhimmassa saksankielisessä teknisessä lähteessä 1300-luvun lopulta todetaan, että miekkailua ei voi opettaa yhtä hyvin puhumalla tai kirjoittamalla kuin käytännössä näyttämällä.¹ Tästä sinänsä ilmeisestä huomiosta huolimatta aiheesta on kirjoitettu antiikista lähtien.² Huomattava historiallinen korpus miekkailu- ja painikirjallisuutta on peräisin myöhäiskeskiajalta ja varhaiselta uudelta ajalta saksankieliseltä alueelta ja sen välittömästä vaikutuspiiristä. Tätä kamppailutekniikkaa välittävää kirjallisuutta kutsutaan kamppailukirjallisuudeksi.³

Kuten muissakin kirjallisuudenlajeissa, myös kamppailukirjallisuudessa on kehittynyt sille tyypillisiä kirjallisia piirteitä. Koska kyse on eräänlaisesta tietoa välittävästä kirjallisuudesta, on erityisen kiinnostavaa, millaisilla tavoilla tiedon välittäminen tapahtuu. Käsittelen tässä artikkelissa valikoitujen esimerkkien kautta kolmea keinoa, joiden avulla keskiaikaiset kamppailukirjat tukevat sisältämänsä teknisen tiedon välittämistä. Nämä toisiinsa kietoutuvat keinot ovat luettelointi, visuaalisuus ja opetusrunous. Ensiksi käsittelen kuitenkin yleisemmällä tasolla kamppailukirjallisuuden luonnetta ja tarkoitusta.

Kamppailukirjallisuus

Kamppailukirjallisuuden välittämä tieto on tietoa siitä, miten käyttää kehoa kamppailullisiin päämääriin. Tällaista toimintaa ohjaavaa tietoa nimitän tekniseksi tiedoksi eli tekniikaksi.⁴

¹ "Auch merke das, vnd wisse das man nicht gar eygentlich vnd bedewtlich von dem fechten mag sagen vnd schreiben ader auslegen, als man is wol mag czeigen vnd weisen mit der hant". Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Hs. 3227a, f. 33r.

² Antiikin osalta ks. Antti Ijäs, 'Greek Papyri of Pragmatic Literature on Combat Technique (P. Oxy. III 466 and LXXIX 5204)', *Arctos* 54 (2020), 141–65.

³ Nimitys *kamppailukirja* on käänöslainana saksankielisestä nimityksestä *Fechtbuch*, jota tosin usein käytetään viitattaessa vain miekkailukirjoihin. Englanninkieliseksi termiksi on vakiintunut *fight book*. Kamppailukirjoista yleisesti: Frank Fürbeth, 'Fechtbücher', teoksessa Wolfgang Achnitz toim., *Das wissensvermittelnde Schrifttum bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts* (Deutsches Literatur-Lexikon. Das Mittelalter 6), De Gruyter: Berlin–Boston 2014, 648–53; Sergio Boffa, *Les manuels de combat (Fechtbücher et Ringbücher)* (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental 87), Brepols: Turnhout 2014.

⁴ Ben Spatz, *What a Body Can Do: Technique as Knowledge, Practice as Research*, Routledge: London–New York 2015, 26–44.

Tekninen tieto ei lähtökohtaisesti koostu todellisuutta koskevista väitelauseista, eikä sen voi siten sanoa olevan varsinaisesti väärää tai oikeaa; sitä voi pitää hyvänä tai huonona, mikä on kuitenkin aina suhteellista ja sidottu tavoitteisiin ja kontekstiin, jossa tietoa aiotaan hyödyntää. Esimerkiksi teräaseiden käyttötapaan vaikuttaa merkittävästi se, ovatko kamppailijat haarniskoituja vai eivät.

Kamppailutieto voi olla joko eksplisiittistä tai implisiittistä, eli se joko voidaan pukea kielelliseen asuun tai ei. Implisiittisen eli hiljaisen tiedon välittäminen kielellisessä muodossa on siis lähtökohtaisesti mahdotonta: se on kuin yrittäisi selittää, miten ajaa polkupyörällä tai miten tunnistaa tutut kasvat. Tällaista tietoa tai oikeastaan taitoa voidaan siirtää eteenpäin lähinnä opettamalla kädestä pitäen. Yksilön osaaminen kehittyy ainoastaan harjoituksen kautta, mikä voidaan tiivistää ilmaisuun ”tekemällä oppii”. Näin ollen on perusteltua kysyä, että jos ainoastaan tekemällä oppii, niin mikä tarkoitus kamppailukirjoilla ylipäänsä voi olla. Tähän kysymykseen ottaa kantaa Fiore dei Liberi, varhaisin tunnettu italiankielinen kamppailukirjailija.

Fiore syntyi Premariacossa Pohjois-Italiassa luultavasti 1300-luvun puolivälissä. Hän omisti teoksensa *Flos duellatorum* tai *Il Fior di battaglia* (”kaksintaistelijoiden/taistelun valio”) vuonna 1409 Ferraran markiisille Niccolò III d’Estelle.⁵ Teos käsittelee kaikkia ritarillisia aselajeja: peitsitaistelua, ratsumiekkailua, painia, haarniskamiekkailua ja paljasmiekkailua sekä tikarin, sotavasarin ja keihään käyttöä. Mukana on myös resepti tyräkin maitiaisnesteestä ja alunajauheesta valmistettavalle myrkyllä vastustajan sokaisemiseksi.⁶

Esipuheessaan Fiore sanoo, että aseiden käytön taito on niin laaja kokonaisuus, että ilman kirjoja ei ole mahdollista muistaa kuin neljäsosa siitä, ja jos tietää vain neljäsosan, ei voi olla todellinen mestari. Fiore antaa myös ymmärtää, että hänen oppilaansa eivät halunneet oppia keneltäkään muulta eivätkä edes omistaneet kirjoja aiheesta lukuun ottamatta muuatta Galeazzo Mantovalaista, jonka Fiore kertoo sanoneen, että kukaan ei voi olla edes hyvä oppilas tässä taidossa ilman, että omistaa kirjoja.⁷ Tällaisten lausuntojen tarkoitus on luultavasti mainostaa Fiorea opettajana ja korostaa hänen laatimansa kuvakirjan merkitystä. Vaikka hän vetoaakin vanhaan *ars longa, vita brevis* -ajatuksen, ei hänen kirjansa kuitenkaan ole mikään yksityiskohtiin pureutuva kamppailun käsikirja, vaan pikemminkin kommentoitu ja järjestelty kokoelma kuvia erilaisista tekniikoista ja asennoista. Sen hyödyntäminen käytännössä vaatii melkoisia esitietoja aseenkäytöstä ja kamppailullisesta kehotekniikasta.

Kehotekniikan yksityiskohtien kirjallisen välittämisen mahdottomuudesta seuraa, ettei kamppailukirjojen keskeinen anti välttämättä ole kamppailutiedon välittämisessä. Sen sijaan ne voivat esimerkiksi vahvistaa opettajan ja oppilaan välistä suhdetta, kuten 1400-luvun puolivälin tienoilla toimineiden Hans Talhoferin (n. 1420 – n. 1490) ja Paulus Kalin (k. 1480 jälkeen) tapauksissa. Talhofer oli tiettävästi ammattimainen miekkailuopettaja, kun taas Paulus Kal palveli tallimestarin

⁵ Editioita: Fiore dei Liberi, *Il Fior di battaglia*, M. Malipiero toim., Ribis: [Udine?], J. Paul Getty Museum: Los Angeles [2006]; Fiore dei Liberi, *Flos duellatorum*, F. Novati toim., Istituto Italiano d’Arti Grafiche: Bergamo 1902.

⁶ Fiore dei Liberi, *Il Fior di battaglia*, 243, 485 (Los Angeles, J. Paul Getty Museum, MS Ludwig XV 13, f. 39^v); Claudio Lagomarsini, ‘Un manuale d’armi d’inizio sec. XV: il “Flos duellatorum” di Fiore dei Liberi da Cividale’, *Studi di filologia italiana* 79 (2011), 257–91, tässä 280.

⁷ Fiore dei Liberi, *Il Fior di battaglia*, prol. 70–78, 427 (Los Angeles, J. Paul Getty Museum, MS Ludwig XV 13, f. 3^v).

virassa Baijerin hovissa.⁸ Talhoferin kirjoissa hänen oppilainaan nähdään Liutold von Königsegg sekä David ja Buppelin vom Stain, Paulus Kal taas esiintyy kirjassaan yhdessä herransa, Baijerin herttua Ludvig IX:n kanssa.⁹ Tällaisissa tapauksissa kirjoja voisi pitää opetustapahtuman muistoesineinä ja opettajan mainoksina.

Kamppailukirjat voivat myös välittää tapoja ajatella ja puhua kamppailutekniikasta esimerkiksi esittelemällä asiaankuuluvan teknisen sanaston tai järjestelemällä tekniikkaa älyllisesti ymmärrettäviin osiin.¹⁰ Kaikesta huolimatta on myös mahdollista esittää kuvallisesti ja pukea sanoiksi kamppailua tai oikeastaan sen harjoittelua koskevia ohjeita. Tällaisia ohjeita voivat olla esimerkiksi se, että kärjen on osoitettava vastustajaa kohti, tai että korkeaa varoasentoa vastaan voi hyökätä poikittaisella lyönnillä. Kamppailukirjoissa kuvaillaan myös yksityiskohtaisempia liikesarjoja, jotka muodostuvat hyökkäys- ja puolustusliikkeiden ketjuista. Luonnollisessa opetustilanteessa opettaja voi näyttää erilaisia asentoja ja liikkeitä ja kertoa, mitä on tekemässä, ja nämä asiat voidaan siirtää kirjalliseen muotoon kuvien ja opettajan puhetta vastaavien kuvatekstien muodossa. Kehollinen välitys, virheiden korjaaminen ja muu välttämätön vuorovaikutus jää tällöin pois, mutta tällainenkin tiedon tallettaminen ja jakaminen on tietysti parempi kuin ei mitään.

Kamppailutaitoa jäsentevää tietoa voivat hyödyntää paitsi opettajat, myös oppilaat tai muut itsenäiset harjoittajat. Kamppailukirjaa ei tietenkään voi käyttää tositilanteessa samaan tapaan kuin vaikkapa rukouskirjaa tai Raamattu-konkordanssia, vaan sen sisältämä tekninen tieto on saatettava ensin yksilön taidon muotoon harjoittelun kautta. Tavoitteellinen harjoittelu on mahdollista vain, jos tietää, mitä harjoittelee. Tästä päästään takaisin ylempänä annettuun tekniikan määritelmään, jonka voisi tässä muotoilla *tiedoksi, joka ohjaa harjoittelua*. Kamppailukirjojen voidaan siis katsoa sisältävän juuri tällaista tietoa. Tällainen tieto voidaan pukea sellaiseen kirjalliseen asuun, jossa se on helposti omaksuttavissa ja muistettavissa, mikä vapauttaa kirjojen käytöstä varsinaisen harjoittelun tai opetuksen aikana. Käsittelen seuraavaksi tarkemmin näitä kirjallisia keinoja, joilla kamppailukirjat tukevat viittaamansa teknisen sisällön omaksumista.

Luettelointi

Luettelointi viittaa taipumukseen järjestellä kamppailukirjallinen sisältö yksiköihin, joiden lukumäärä erikseen mainitaan. Tässä ei sinänsä ole mitään epätavallista: myös Donatuksen dialogimuotoisessa kieliopissa toistuva kysymysformula on *quot sunt* ("montako on"), oli kyse sitten sanaluokista, sijamuodoista tai adjektiivien vertailuasteista. Tässä ei välttämättä ole kyse siitä,

⁸ Ks. Thore Wilkens, 'Kal, Paulus', teoksessa Wolfgang Achtnitz toim., *Das wissensvermittelnde Schrifttum im 15. Jahrhundert* (Deutsches Literatur-Lexikon. Das Mittelalter 7), De Gruyter: Berlin–Boston 2015, 998–1003; Rainer Welle, 'Talhofer, Hans', teoksessa Wolfgang Achtnitz toim., *Das wissensvermittelnde Schrifttum im 15. Jahrhundert* (Deutsches Literatur-Lexikon. Das Mittelalter 7), De Gruyter: Berlin–Boston 2015, 428–34; Matthias Johannes Bauer, 'Einen Zedel fechter ich mich ruem/ Im Schwerd vnd Messer vngestuem. Fechtmeister als Protagonisten und als (fach-)literarisches Motiv in den deutschsprachigen Fechtlehren des Mittelalters und der Frühen Neuzeit', *Das Mittelalter* 19 (2014a), 302–25, tässä 307–9.

⁹ Königseggwald, Gräfliches Schloss, Hs. XIX, 17–3, s. 18, 20; Berlin, Kupferstichkabinett, MS 78.A.15, f. 63r; München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm 1507, f. 4r, 5r, 43v. Vrt. Bauer 2014a, 318–19.

¹⁰ Jeffrey L. Forgeng, 'Owning the Art: The German Fechtbuch Tradition', teoksessa Tobias Capwell toim., *The Noble Art of the Sword: Fashion and Fencing in Renaissance Europe 1520–1630*, The Wallace Collection: Lontoo 2012, 165–75.

että luonnollisiin lukuihin, kuten mihin tahansa tunnettuun sarjaan, voidaan kytkeä lista mieleen painettavia asioita,¹¹ vaan siitä, että opittavien asioiden lukumäärän tietäminen on ensimmäinen askel järjestyksen luomiseksi opittavaan sisältöön. Esimerkki tästä löytyy vanhimmasta saksankielisestä aineistosta, jota tavataan 1300-luvun lopulta alkaen. 1300-luvun lopulla toiminut Johannes Liechtenauer jätti jälkeensä perinteen, joka koostuu seitsemästätoista pääkappaleesta (*haüptstucke*).¹² Nämä jakaantuvat edelleen viiteen lyöntiin (*fünff hew*) ja kahteentoista muuhun kappaleeseen (*stucke*). Esimerkiksi kuudes kappale käsittää neljä varoasentoa (*die vier leger*) ja seitsemäs neljä torjuntaa (*die vier versetzen*). Tällaiset lukuja sisältävät otsikot jäävät helposti mieleen, etenkin jos niihin yhdistää jonkin numerologisen assosiaation, ja helpottavat siten oppisisällön mieleenpainamista.

Sisällön jakamisen lisäksi lukumäärillä voidaan suorittaa aritmeettisia laskutoimituksia. Liechtenauerin opissa miekkaa voidaan kääntää (*winden*) kahdella eri tavalla ylhäällä ja alhaalla sekä vasemmalla että oikealla puolella, eli yhteensä kahdeksalla tavalla. Kun tämä vielä kerrotaan miekan vaikutustapojen (lyönti, pisto, viilto) lukumäärällä, saadaan yhteensä kaksikymmentäneljä erilaista harjoitusta eli kääntöä.¹³ Näitä kahtakymmentäneljää eri harjoitusta ei siis tarvitse ajatella tai painaa mieleen kahtenakymmenenäneljänä erillisenä asiana, vaan ne voidaan johtaa ikään kuin ylemmistä periaatteista. Liechtenauerin nimiin attribuoitu painioppi on vastaava, vaikkakin erikoisempi tapaus.¹⁴ Teksti kuvailee kahdeksan tapaa rikkoa vastustajan olkapäistä ottama ote ja neljä tapaa rikkoa vastustajan ottama ote rinnuksista. Otteen rikkomisen jälkeen voidaan tehdä jokin yhdeksästä tekstissä kuvaillusta hyökkäysliikkeestä. Laskennallisesti näiden perusteella voidaan siis tuottaa peräti 108 eri painiharjoitusta. Lukijan vastuulle jää tosin todeta, mitkä näistä yhdistelmistä ovat motorisesti ja dynaamisesti järkeviä, mikäli ylipäänsä saa selkoa niiden kuvauksista.

Myös Fiore dei Liberi on pyrkinyt järjestelemään teoksensa jonkinlaiseen johdonmukaiseen järjestykseen. Teoksen sisältörikkain ja parhaiten järjestelty osio käsittelee tikaria.¹⁵ Fiore on järjestellyt tikaritekniikkaa käsittelevän kuvamateriaalinsa yhdeksään osaan sen perusteella, millaisesta puolustusliikkeestä ne alkavat. Jokainen osa alkaa kruunatulla mestarilla (*magistro remedio*), joka näyttää puolustusliikkeen, josta muissa kuvissa nähtävät, sukkanauhoilla merkityt oppilaat (*scolari*) suorittavat erilaisia jatkoliikkeitä. Kruunupäiset mestarit muodostavat siis kirjallisella tasolla eräänlaisen sisällysluettelon, jonka avulla tekstissä voidaan viitata esimerkiksi yhdeksännen

¹¹ Mary Carruthers, *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge University: Cambridge 2008, 99–135.

¹² Martin Wierschin, *Meister Johann Liechtenauers Kunst des Fechtens* (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters 13), München: C. H. Beck 1965; Hans-Peter Hils, *Meister Johann Liechtenauers Kunst des langen Schwertes* (Europäische Hochschulschriften, Reihe III 257), Peter Lang: Frankfurt am Main–Bern–New York 1985. Tuorein hakuteosartikkeli on Rainer Welle, 'Liechtenauer, Johannes (Hanns)', teoksessa Wolfgang Achnitz toim., *Das wissensvermittelnde Schrifttum bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts* (Deutsches Literatur-Lexikon. Das Mittelalter 6), De Gruyter: Berlin–Boston 2014, 1196–205.

¹³ Wierschin 1965, 123–4.

¹⁴ Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Hs. 3227a, f. 86^r–89^r; Rainer Welle, " ...und wisse das alle höbischeit kompt von deme ringen". *Der Ringkampf als adelige Kunst im 15. und 16. Jahrhundert* (Forum Sozialgeschichte 4), Centaurus: Pfaffenweiler 1993, 92–7.

¹⁵ Fiore dei Liberi, *Il Fior di battaglia*, 25–103, 436–52 (Los Angeles, J. Paul Getty Museum, MS Ludwig XV 13, f. 11^r–20^v).

mestarin yhdeksänteen oppilaaseen.¹⁶ Tämä dispositio auttaa myös sisällön mieleen painamisessa, etenkin kun mestarien kuvaamat liikkeet ainakin periaatteessa etenevät jonkinlaisessa luonnollisessa järjestyksessä. Ensimmäiset neljä mestaria esittelevät puolustukset yläpistoa vastaan vasemmallalla kädellä, molemmilla käsillä, oikealla kädellä ja tarttumalla molemmilla käsillä. Näitä seuraa eräänlainen erikoistilanne, ja sitten puolustus omalla tikarilla ylös kädet suorina, ylös kädet ristissä, alas kädet suorina ja alas tarttuen vastustajan käteen molemmilla käsillä. Rakenne ei kuitenkaan ole aivan täydellinen, mikä johtunee puutteista Fioren käytössä olleessa lähdemateriaalissa: kolmas mestari aloittaa kuvassa jatkoliikkeestä eikä varsinaisesta puolustuksesta, ja kahdeksatta mestaria seuraavat oppilaat näyttävät jatkoliikkeiden sijaan vaihtoehtoisia tapoja suorittaa ensimmäinen puolustusliike.¹⁷

Visuaalisuus

Visuaalinen havainnollistaminen on erottamaton osa tavanomaista opettamista. Kuvitetun kamppailukirjan kuvat tyypillisesti esittävät kokonaista teknistä suoritusta kuvaamalla liikkeen tärkeimmän tai tunnistettavimman vaiheen. Tästä periaatteesta on myös poikkeuksia, mikäli kyse on tekstiin myöhemmin tehdystä kuvituksesta, jolloin kuva voi esittää liikkeen loppuasentoa ilman mitään viitettä siitä, miten sinne on päädytty.¹⁸ Tekniikkaan viittaavat kuvat lähtökohtaisesti edellyttävät, että niiden käyttäjä tietää, mitä ne esittävät, vaikka esimerkiksi painiotteiden tapauksessa voi olla mahdollista jäljitellä kuvassa näkyviä käsien ja jalkojen asentoja ja täten saada tietoa siitä, miten jokin ote on suoritettava. Kuvakirjat toimivat – kuten Fiore esipuheessaan sanoo – muistin tukena luettelomalla joukon liikkeitä, joita taitava mutta opettamisessa kokematon kamppailijakaan ei välttämättä opetustilanteessa osaisi ongelmitta eritellä, vaikka osaisikin suorittaa kyseiset liikkeet taidokkaasti.

Erityisen kiinnostava visuaalisuuden muoto on eläinsymboliikka. Edellä mainitussa Paulus Kalin Ludvig IX:lle omistamassa käsikirjoituksessa on kuva alushoususillaan seisovasta miekkailijasta, jolla on haukan pää, hirven jalat ja jonka sydämen kohdalle on piirretty leijona (kuva 1).¹⁹ Puherullissa lukee:

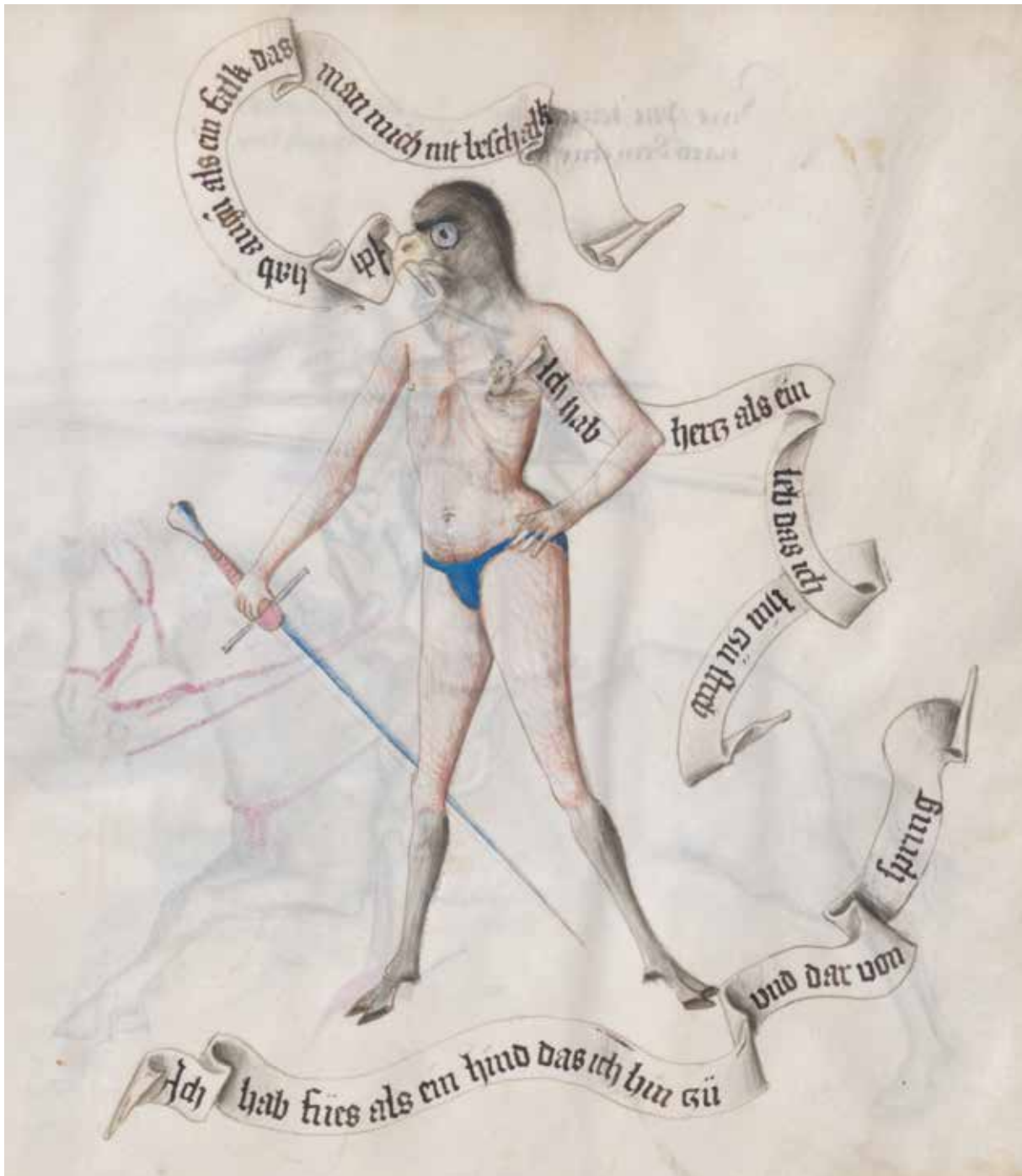
Ich hab augen als ein falk das man mich nit beschalk
 Ich hab hercz als ein leb das ich hin czu streb
 Ich hab fües als ein hind das ich hin czu und dar von spring

¹⁶ Fiore dei Liberi, *Il Fior di battaglia*, 90, 449 (Los Angeles, J. Paul Getty Museum, MS Ludwig XV 13, f. 19^r.)

¹⁷ Fiore dei Liberi, *Il Fior di battaglia*, 61, 443; 91–3, 449–50 (Los Angeles, J. Paul Getty Museum, MS Ludwig XV 13, f. 15^v, 17^v). Erikoinen tapaus on myös sauvan ja tikarin kanssa keihästä vastaan puolustautumaan valmistautuva mestari (Fiore dei Liberi, *Il Fior di battaglia*, 197, 473–4 [Los Angeles, J. Paul Getty Museum, MS Ludwig XV 13, f. 33^r]), joka Fioren kuvatekstin mukaan siirtää sauvaansa kuvassa näkyvästä keskellä olevasta asennosta oikealle ("quasi in tutta porta di fero") ottaakseen vastaan hyökkäyksen. Syy, miksi mestari ei ole kuvassa siinä asennossa (*tutta porta di fero*), jossa hänen on tarkoitus ottaa hyökkäys vastaan, lienee se, että Fioren käytössä ollut kuva ei ole kuvannut hänen mielestään parasta mahdollista asentoa, minkä hän on syystä tai toisesta päättänyt ratkaisemaan kuvan muokkaamisen sijaan kuvatekstissä.

¹⁸ Näin esimerkiksi useimmiten Hans Lecküchnerin kuvitetussa käsikirjoituksessa vuodelta 1482, München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm 582.

¹⁹ München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm 1507, f. 6^r.

Kuva 1. München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm 1507, f. 6r. Lähde: Bayerische Staatsbibliothek. CC BY-NC-SA 4.0.

Silmäni ovat kuin haukalla, ettei kukaan petä minua;
 sydämeni on kuin leijonalla, että ponnistelen eteenpäin;
 jalkani ovat kuin hirvellä, että hyppään eteen ja taakse.

Tässä tapauksessa kyse ei ole mistään tietystä liikkeestä tai tempusta, vaan yleisistä ominaisuuksista, joita miekkailijalla tulisi olla: havaintokyky, rohkeus ja liikkeen nopeus. Groteski kuva on hyvin mieleen jäävä, ja sen jättämä mielikuva auttaa varmasti paremmin pitämään nämä ominaisuudet mielessä kuin pelkkä suorasanainen toteamus, että tällainen miekkailijan pitäisi olla.

Kuva 2. Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 11269, f. 1^v. Lähde: gallica.bnf.fr / BnF.

Funktioltaan hieman vastaava kuva löytyy myös Fiorelta. Hänen teoksensa kaavakuvassa on kuitenkin paljon enemmän tietoa: sinänsä tavallisen ihmishahmon ympärillä luetellaan neljän eläinominaisuuden lisäksi varoasentojen nimet, ja hahmon päälle piirretyt miekat kuvaavat eri lyöntejä ja pistoa.²⁰ Eläimet eivät kuitenkaan ole samoja kuin Paulus Kalin sekasikiössä: tornia kantava elefantti kuvaa voimaa, nuolta pitelevä tiikeri nopeutta, ja harppia pitelevä ilves harkintaa. Näiden hieman tökerösti piirrettyjen eläinten merkitys edellyttää keskiaikaisen bestiaarion tuntemusta: Isidoruksen mukaan latinan sana *tigris* eli tiikeri tulee persialaisten nuolta tarkoittavasta sanasta, ja myös tornia kantava elefantti löytyy Isidorukselta.²¹ Ainoa sama eläin kuin Paulus Kalilla on leijona, jonka yhteydessä Fioren teoksen latinankielisessä versiossa (kuva 2) on seuraava heksametrinomainen teksti:²²

Quadrupedum sum fortis apex, audacia vincit
nam mea quaeque polo subsunt, nec corde leonem
[antis]tant; quemcumque ergo vocitamus ad arma.

Olen urheuden huippu nelijalkaisten joukossa, sillä uskallukseni voittaa kaikki taivaan
alla, eivätkä he [voita] leijonaa sydämellään; näin ollen kutsun kenet tahansa aseisiin.

Kuten Paulus Kalin, myös Fiore dei Liberin leijonan ominaisuus on rohkeus, *audacia*, josta yllä lainatut säkeet tarjoavat konkreettisen esimerkin.

Opetusrunous

Edellinen kuvateksti toimii siltana kolmanteen aiheeseen eli didaktiseen runouteen. Runomuoto voi olla puhtaasti kirjallinen tehokeino, tai sillä voi olla selvä mieleen painamista helpottava tarkoitus, kuten ylempänä käsitellyssä Paulus Kalin eläinallgoriassa, jossa kukin mainittu eläin muodostaa loppusoinnun siihen liittyvän avainsanan kanssa. Riimi onkin kohtuullisen hyvä apukeino asioiden muistamiseen, kuten myös edellä nähty klassisen tiukka runomitta. Muuten on huomattava, että Fioren runomuotoiset kuvatekstit eivät varsinaisten teknisten kuvausten tapauksessa useinkaan tarjoa sellaista tietoa, joka ei kävisi ilmi kuvasta. Lisäksi italiankielisissä kupleteissa riimitkin on usein saatu aikaan tekniseltä sisällöltään köyhillä täytesanoilla, esimerkiksi:

Aquesto è uno altro deslogare forte
E cum tua daga ti posso dare morte²³

Tämä on toinen voimakas sijoiltaanvääntö, ja voin tappaa sinut omalla tikarillasi.

²⁰ Los Angeles, J. Paul Getty Museum, MS Ludwig XV 13, f. 34r; Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 11269, f. 1v; Fiore dei Liberi, *Flos duellatorum*, c. 17 A, 151.

²¹ Isidorus, *Etymologiarum sive originum libri xx*, W. M. Lindsay toim. (Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis), Oxford University Press: Oxford 1911, tomus II, 12.2.7, sig. Dr; 12.2.15, sig. Dv.

²² Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 11269, f. 1v. Viimeisen säkeen ensimmäisen sanan alku on pyyhkiytynyt pois.

²³ Fiore dei Liberi, *Flos duellatorum*, c. 9 A, 202.

Riimin muodostavat sanat *forte* ("voimakas") ja *morte* ("kuolema"), ja ainoa tekniikkaan viittaava sana on *deslogare* ("sijoiltaanväöntö"). Tästä kuvatekstistä käy ilmi, että kyse on vastustajan raajan vääntämisestä ja sitä seuraavasta aseeniiristosta, mutta sama asia ja varsinainen ote käyvät riittävän selvästi ilmi myös pelkästä kuvasta.

Muistisäkeiden osalta Fiorea kiinnostavampi tapaus on jo mainittu Johannes Liechtenauer. Hänen kirjoittamukseen mainitaan paljasmiekkailua, haarniskamiekkailua ja ratsumiekkailua käsittelevä runo, jota on ilmeisesti alkujaan levitetty kirjallisina kopioina yksittäisellä lehdellä, minkä vuoksi siitä käytetään lähteissä nimitystä *Zettel*. Liechtenauerin *Zettel*in tuntemus näyttää liittäneen miekkailijan arvovaltaiseen perinteeseen, johon kuului paitsi jo mainittu Paulus Kal, myös muun muassa keisari Maksimilian I:n hoviinsa ottama miekkailuopettaja.²⁴ Liechtenauerin pitkälti teknisestä sanastosta koostuva teksti on vaikeasti ymmärrettävää, ja on jo varhaisessa vaiheessa kärsinyt väärinymmärryksistä ja kopiointivirheistä.²⁵ Alla oleva esimerkki käsittelee edellä mainittuja miekan kääntöjä (*winden*):

in allen winden
hew stich schnitt lern finden²⁶

kaikissa käännöissä opi löytämään lyönnit, pistot ja viillot.

Kuten todettua, tämä teksti edellyttää lukijalta esitietoja: on esimerkiksi tiedettävä, mihin miekan "kääntäminen" viittaa, ja miten lyönnit, pistot ja viillot käytännössä suoritetaan. Selkeämmin rajattuun liikekokonaisuuteen viittaa seuraava ote:

Wer dir ober hawet
zorn haw ort jm dra^uwet
wirt er es gewar
nym oben ab an far²⁷

Kuka lyö ylälöynnin sinua kohti, raivolyönnin kärki uhkaa häntä; jos hän huomaa sen, ota päältä pois ilman vaaraa.

Kuten edellä, myös tässä on tiedettävä, mikä on ylälöynti tai raivolyönti, ja mitä tarkoittaa poisottaminen tai se, että vastustaja huomaa jotain. Mikäli on vihkiytynyt Liechtenauerin säkeiden salaisuuksiin, voi tätä säkeistöä käyttää jonkinlaisena harjoittelun ohjenuorana. Säkeistö nimittäin viit-

²⁴ Bauer 2014a; Franz Schestag, 'Kaiser Maximilian I. Triumph', *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses* 1 (1883), 154–81, tässä 161.

²⁵ Matthias Johannes Bauer, 'Fechten lehren "mitt verborgen vnd verdeckten worten"'. Fachsprache, Dialekt, Verballhornung und Geheimsprache in frühneuhochdeutschen Zweikampftraktaten', teoksessa Lisa Deutscher, Mirjam Kaiser & Sixt Wetzler toim., *Das Schwert – Symbol und Waffe*, Verlag Marie Leidorf: Rahden 2014b, 163–70.

²⁶ Wierschin 1965, 168 (säkeet 62–3).

²⁷ Wierschin 1965, 168 (säkeet 48–51). Editiossa oleva a:n yläpuolella oleva u saattaa olla alkuperäislähteessä w:n yläpuolelle tarkoitettu kaari.

taa käsiteltävän pääkappaleen eli ensimmäisen mestarilyönin tärkeimpiin tekniisiin yksityiskohtiin jopa paremmin kuin Paulus Kalin kirjasta löytyvät, Liechtenauerin säkeitä valottavat kuvat. Paulus Kalin kuvista ensimmäisessä miekka on sisälinjassa ja toisessa ulkolinjassa ilman mitään selitystä, miten kyseiseen tilanteeseen on päädytty.²⁸ Vaikka säkeet on muodollisesti helppo painaa mieleen, on syytä huomata, että säkeistön jälkimmäisessä puoliskossa riimi saadaan aikaan käyttäen jotain sellaista, mitä nimitin edellä täytesanoiksi: *an far* ("ilman vaaraa") ei tuo mitään lisää itse asia-sisältöön, vaan varsinainen tekninen termi löytyy sitä edeltävästä ilmaisusta *nym oben ab* ("ota pois päältä").

Liechtenauerin oppia mukaili 1400-luvun lopulla pappi nimeltä Hans Lecküchner (k. 1482), joka laati laajan, palatsikreivi (*Pfalzgraf*) Filipille omistetun teoksen pitkän veitsen eli yksiteräisen, veitsimäisen yhden käden miekan käytöstä.²⁹ Liechtenauerin säkeiden mukaelmien lisäksi hän sepitti myös omia säkeistöjään, jotka ovat sisällöllisesti paljon Liechtenauerin säkeitä selkeämpiä. Esimerkiksi:

Bewappend wiltu wer straffen
Mitt gehultz soltu vberlauffen
Reyß starck auff deyn rechte seyten
Mit dem fuß zu ruck ler schreytten³⁰

Jos haluat ottaa aseensa pois haarniskoituna, on sinun mentävä yli kahvalla; tempaise voimakkaasti oikealle puolellesi, opi astumaan taaksepäin jalallasi.

Haarniskointi (*bewappend*) viittaa tässä siihen, että haarniskamiekkailussa miekasta pidetään vasemmalla kädellä kiinni terästä, kuten säkeisiin liittyvästä proosamuotoisesta selityksestä ja kuvasta (kuva 3) käy ilmi. Tässä tapauksessa kuvituskuva ei yksinään riitä osoittamaan, että kyse on tietynlaisesta aseeriistosta, sillä kuva näyttää vain liikkeen alkupisteen, jossa vastustajan lyönti on torjuttu viemällä oma ase kaksin käsin poikittain sitä vastaan. Tästä asemasta oman aseensa kahva viedään vastustajan käden yli vasemmalle ja tempaistaan oikealle astuen samalla taaksepäin, kuten muodollisesti mieleenpainuva säkeistö harvinaisen selkein sanoin kertoo.

Järjestelmällisintä muistisäkeiden käyttöä löytyy keskiajan vanhimmasta tunnetusta kamppailukirjasta 1300-luvun alusta.³¹ Kyseinen teos on kirjoitettu latinaksi ylisaksalaisella kielialueella. Kirja koostuu ensisijaisesti kuvista, joissa pappi (*sacerdos*) ja oppilas (*scolaris*) miekkailevat miekalla ja kupurakilvellä näyttäen erilaisia hyökkäysten ja puolustusten sarjoja. Kuvatekstit sisältävät sitaatteja muuten tuntemattomasta miekkailurunosta, joka kytkeytyy vahvasti latinankielisen opetusrunouden perintöön. Tekstin alussa miekkailutaito, *ars dimicatoria*, jaetaan luettelomaisesti

²⁸ München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm 1507, f. 59^{rv}.

²⁹ Rainer Welle, 'Lecküchner, Hans', teoksessa Wolfgang Achnitz toim., *Das wissensvermittelnde Schrifttum im 15. Jahrhundert* (Deutsches Literatur-Lexikon. Das Mittelalter 7), De Gruyter: Berlin–Boston 2015, 1003–7.

³⁰ München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm 582, f. 138^v.

³¹ Leeds, Royal Armouries, MS I.33; Jeffrey L. Forgeng, *The Medieval Art of Swordsmanship: Royal Armouries MS I.33*, Royal Armouries: Leeds 2018.

Kuva 3. München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm 582, f. 138^v. Lähde: Bayerische Staatsbibliothek. CC BY-NC-SA 4.0.

seitsemään osaan eli seitsemään varoasentoon (*custodia*). Kuusi ensimmäistä varoasentoa vastaavat eri lyöntien ja piston lähtöasemia, seitsemäs varoasento puolestaan määrittellään kaikkien liikkeiden loppuasemaksi. Ensimmäisestä varoasennosta sanotaan seuraavaa:

Custodia prima retinet contraria bina
 Contrarium primum halpschil[t] langortque secundum.³²

Ensimmäistä varoasentoa vastaan on kaksi vastaliikettä: ensimmäinen vastaliike on *halpschilt*, toinen *langort*.

Leoniseksi heksametriksi hyvällä tahdolla tunnistettava mitta on erityisen sopiva lyhyiden maksimien mieleen painamiseksi. Tässä tapauksessa huomionarvoista on myös se, että säkeiden tarkoituksena on opettaa saksankielisiä termejä. Kirjan sisäisen koherenssin puutteesta käy esimerkiksi se, että kuvissa esitetään ensimmäistä varoasentoa vastaan kolme liikettä säkeiden ehdottaman kahden sijasta. Ilmeinen ristiriita säkeiden ja kuvasarjojen esittämän sisällön välillä selittynee sillä,

³² Leeds, Royal Armouries, MS I.33, s. 3.

että kuvat ja niiden tueksi lainatut runosäkeet eivät ole peräisin samasta lähteestä.³³

Toinen esimerkki samasta teoksesta käsittelee pappihahmon vaihtoehtoja ulkolinjan teräkontaktista:

Hec tria sunt cleri durchtrit mutacio gladii.
dextra sive manu poterit deprehendere gla. schu.³⁴

Nämä kolme voi pappi tehdä: *durchtrit*, miekan kierto, tai oikealla kädellä tarttua miekkaan ja kilpeen.

Säepari muistuttaa kolmesta eri liikkeestä, jotka voidaan suorittaa tietystä tilanteesta. Säkeet liittyvät latinankielisen opetusrunon perinteeseen myös toisella tavalla. Jälkimmäisen säkeen lopun *gla* ja *schu* viittaavat sanoihin *gladius* ja *scutum* ('miekka', 'kilpi'), mutta ne eivät ole varsinaisia lyhenteitä, sillä ne on mitan vuoksi (sikäli kuin se on sellaiseksi tunnistettava) luettava juuri tässä muodossa. Vastaavia tavulyhenteitä löytyy myös keskiajalla suositusta Aleksanteri Villadeiläisen runomuotoisesta latinankielisestä kieliopista (*Doctrinale*), josta tämä hieman erikoinen ratkaisu saattaa olla hyväntahtoista parodiaa.³⁵ On täysin perusteltua kyseenalaistaa kieliopin tai miekkailutaidon runomuotoon saatettujen sääntöjen panttäämisen mielekkyys, mutta ero edellä käsiteltyyn Fioren runouteen on joka tapauksessa selkeä: yllä siteeratut säkeet auttavat muistamaan niiden kuvaileman kamppailuopin sisältöä eivätkä ole vain kuvien kirjallisia koristeita. Harjoittelijan on säkeiden avulla mahdollista pitää mielessään eksplisiittistä tietoa eri toimintavaihtoehtoista eri tilanteissa, jonka hän sitten harjoittelun kautta muuttaa varsinaiseksi miekkailutaidoksi.

Lopuksi

Totesin edellä, että kamppailukirjojen ensisijainen tarkoitus on luultavasti ollut säilyttää ja välittää kamppailun käsittelemisessä tarpeellista käsitteistöä. Lisäksi kamppailukirjat ovat omalta osaltaan olleet luomassa käsitystä traditiosta ja rakentamassa siihen liittyvää koulukuntaidentiteettiä ja kulttuurista muistia.³⁶ Esimerkiksi Liechtenauerin säkeet vaikuttavat toteuttaneen molempia päämääriä: niiden sisältö on suurelta osin pelkkää teknisten termien luettelointia, minkä lisäksi niihin viittaaminen on mahdollistanut oman opin kytkemisen osaksi arvovaltaista perinnettä.

Vaikka varsinaisen tekniikan välitystä voidaan pitää toissijaisena päämääränä, edellä käsittelemieni esimerkkien valossa on ilmeistä, että myöhäiskeskiaikaiset kamppailukirjat pyrkivät esittämään sisältämänsä opin sellaisessa muodossa, joka helpottaa sen omaksumista ja mieleen

³³ Antti Ijäs, *Study of the Language and Genre of Royal Armouries MS I.33*, Helsingin yliopisto: Helsinki 2022, 175–80, <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-8440-5>> (15.9.2022).

³⁴ Leeds, Royal Armouries, MS I.33, s. 4.

³⁵ Vrt. esim. Alexander de Villa Dei, *Doctrinale*, D. Reichling toim. (Monumenta Germaniae Paedagogica 12) A. Hofmann: Berlin 1893, 777–83, 53. Ijäs 2022, 144.

³⁶ Jan-Dirk Müller, 'Bild – Vers – Prosa kommentar am Beispiel von Fechtbüchern. Probleme der Verschriftlichung einer schriftlosen Praxis', teoksessa Hagen Keller, Klaus Grubmüller & Nikolaus Staubach toim., *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter: Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen*, Wilhelm Fink: München 1992, 251–82, tässä 262.

painamista. Oppi voi liittyä sanastoon, kamppailijan yleisempiin ominaisuuksiin tai suoritettavien liikkeiden yksityiskohtiin.

Joka tapauksessa kamppailukirjallisen tekstin käyttäjä joutuu väistämättä tuomaan harjoitus-tilanteeseen tekstin ulkopuolista tietoa siitä, miten liikkeet varsinaisesti suoritetaan. Tämä tekstinulkoinen tieto on peräisin käytännön opetuksesta tai aiemmasta tai harjoitustilanteessa itsessään syntyvästä kokemuksesta, eikä siihen pääse käsiksi kamppailukirjallisuuden kautta.³⁷ Harjoittelun aikana mielessä pidetty teksti tai kuva osallistuu aktiivisesti uuden tiedon muotoutumiseen tarjoamalla viitekehyksen kamppailutekniikan käsitteellistämiseen. Tätä kautta kamppailukirjallisuuden voidaan katsoa vaikuttaneen käyttäjiensä kamppailutaitoihin.

³⁷ Ks. myös Eric Burkart 'Limits of Understanding in the Study of Lost Martial Arts: Epistemological Reflections on the Mediality of Historical Records of Technique and the Status of Modern (Re-) Constructions', *Acta Periodica Duellatorum* 4(2) (2016), 5–30.